

FÜZI LÁSZLÓ

Világok határán*

IKERKÖNYV

A ház felépülésétől a ház eladásáig, negyven év családtörténete.

Erről is lehetne családtörténetet írni.

Inkább kérdezem, lehetne erről családtörténetet írni?

Gyerekkoromban úgy képzeltem, hogy én leszek majd az, aki megírja annak az összehirtó, majd szétbomló nagycsaládnak a történetét, amelyikbe beleszülettem.

Valóban szétbomlónak éreztem ezt a nagycsaládot. Édesanyámék ötven voltak testvérek, közülük ketten kerültek városba, ötük tizenegy gyereke közül hét városlakó lett, az unokák még ismerték egymást, mert gyermekkorukban hosszan „nyaraltak” a nagyszülőknél, a dédunokák viszont már nem is tudnak egymásról. Anyám városba került testvérei egyébként is jártak haza, talán kéthavonta, a családi ünnepekre, a búcsúra pedig mindig. Időnként mi is felmentünk hozzájuk Pestre, egyszer két hétre ott maradtam.

Nem a magam generációjának a történetét akartam megírni, nem is a szüleim generációját, hanem a nagyszüleim történetét, az én szememben ők voltak a hősök, az alapozók, a nagycsalád felépítői.

A család szétbomlása az ő gyerekeik külön-külön való útkeresésével kezdődött. Ahogy mondom, ennek a történetnek a hősök a nagyszülők lettek volna, s voltak a történet túl is. Valójában csak ott voltak, történet már nem lehetett róluk írni, ma sem lehetne. Nem lehetett, s nem lehetne, mert az ő történetük nem a felfelé haladás, de nem is a bukás története volt. Beleszorultak sorsukba, őriztek valamit, ami velük múlt el.

Történetüket nem az alapozásnál láttam, hanem az elmúlásnál.

Az idő a maga gyorsulásával már nem adott teret újabb alapozó kísérleteknek.

Szüleim megpróbálkoztak a nagyszülők mintájának követésével, de sorsuk köztes térben és köztes időben zajlott. Kiléptek a régitől, s az lett a feladatuk, hogy bennünket az ő kilépésükkel is teljesebb kilépések felé segítsenek. A régihez hasonló állandóságot már ők sem teremthették újra. Csak a nagy dinasztikák rendelkeznek a külsőségek terén is a folytonosság jeleivel, más családok már nem. A felgyorsult mozgás azóta végképpen nem engedi, hogy családok generációi egy helyhez, egy házhoz, egy lakáshoz kötődve éljék az életüket.

A mi nemzedékünk már folyton új hely- s identitáskereséseket él át, a hihetetlen gyorsulásokhoz próbál alkalmazkodni.

Félve írom le, mintha akkor, s azóta is mégis minden megkésve történt volna.

---

* Részlet egy készülő könyvből

A hagyományos paraszti világból kinövő társadalom politikai célokat ekkor már nem fogalmazott meg. Mondhatjuk úgy, hogy megadta magát, a politika viszont önmaga ideológiai, társadalmi és politikai céljaira használta ezt a társadalmat. Mint mindig.

Ez az időszak volt nálunk az ún. kádárizmus kiteljesedésének időszaka. A kis lépésekben való haladás vágya és a kis lépésekben való engedékenységek találkozott egy pillanatra egymással. A külső világ segítette a találkozást, a hatvanas évek második felének világát a megbékélés szelleme uralta.

Az, hogy a világ megismerhető, s az, hogy a társadalmak az embert szolgálják, szintén ekkor hatotta át a közgondolkodást. Az, hogy létezik az egységes emberiség, s az emberiségnek létezik közös céljai. Ha nem nézem mindazt, amivel ezt az alapállást manipulálták, akkor azt kell mondanom, hogy egyfajta racionalista hit jelent meg a világban.

Számos közösségi cél fogalmazódott meg, az emberarcú világ, s ennek megfelelően az emberarcú szocializmus gondolata ennek az időszaknak a terméke. Az a tétel is, hogy Kelet-Európa szocialistává lett országai belátható időn belül utolérnek a nyugati országokat.

Mi erről akkor semmit nem tudtunk. Csak éreztük, hogy változik a világ, s azért áldozatot kell hoznunk. Dolgoznunk kell, ahogy addig is kellett, de talán a munkának lesz értelme.

Akartuk vagy nem akartuk, a mi életünket a kádárizmus kísérte már gyerekkorunkban és úgy gondolom, hogy kíséri még mindig, húsz évvel Kádár halála után is. Magának a fogalomnak kisebb könyvtárnyi irodalma van, itt még a fogalmak által jelölt tartalmak főbb irányaira is alig utalhatok. Kádár gondolkodását a hatalom kézben tartása, így mindenképpen erős pragmatizmus jellemezte, miközben az uralma különböző korszakaiban más-más módszereket alkalmazott. A hatalom megszerzésekor a legnagyobb bűnök elkövetésére is képes volt, itt mindenképpen az 1848. márciusi forradalommal, s így a magyarság gondolkodásában az örök forradalommal leginkább azonosítható 1956-os „tiszta forradalom” felszámolásában való szerepére, máig értelmezhetetlen árulására, s a forradalom leverését követő vérengzésre gondolok, később viszont szinte a társadalom fölé emelte magát, s így adott teret egymástól különböző elemek együttélésének. Rendszere végkifejletekor az ortodox baloldali munkásmozgalmi hagyomány – ne felejtsük, Kádárnak a hétköznapi életről a harmincas évek alapján voltak-lehetek elképzelései – és a fogyasztói társadalom csírái éltek egymás mellett. Kádár nem a kompromisszumok, hanem a hatalom robotosa volt, minden irányba mindig addig ment el, ameddig azt hatalma megtartása még megengedte. Ennek a gyakorlatnak szerves részét alkotta a folytonos engedés és szorítás, a valóság tényeinek tudomásul nem vétele és az ideológia uralmának fenntartása, ami egy idő után a társadalmi méretű hazugág uralomra jutását eredményezte. Nem véletlen, hogy az alaphazugság – 1956 ellenforradalomnak nevezése – kihúzása után, s persze számos gazdasági, politikai ok miatt maga a rendszer is összedőlt. Miként mindazok, akik hosszú ideig uralkodnak, a huszadik században ebben a vonatkozásban nekünk, magyaroknak még Horthy Miklós jutott osztályrészül, a hatalom megszerzése után Kádár is inkább meglövegolta a folyamatokat és sokszor maga is sodródott, mintsem hogy alapvető döntéseket hozott volna. A társadalmi valóság tényeinek elfedése és a valódi döntésekre való képtelenség továbbél a Kádár utáni, immáron demokratikusnak nevezett politikai gyakorlatban is.

A kádárizmus kapcsán mindig Zelei Miklós aforizmája jut az eszembe: „Mindig az erősebb kutyá az impotens”. Gondolkodhatunk az igazságán.

A mi szűk világunkban nem léteztek a manipuláció eszközei. Az akkori politikában nyilván léteztek, ahogy a politika mindig, a huszadik századi politika pedig különösképpen élt ezzel az eszközzel. A század egyik sajátosságának éppen a rejtve maradó szándékok és történések mérhetetlen eluralkodását látom.

Azt sem tudtuk elképzelni, hogy valaki mást mondjon, mint amit gondol. Ha felült valaki a vonatra, azonnal elkezdett beszélgetni az ott ülővel, s elmondta neki, hogy hova, miért megy.

Megvolt a véleményük arról, ami „fölül” történt, de sem a pénz, sem a hatalom eszközeit nem ismerték. Nem is tudtak róluk. Ha tudtak volna róluk, akkor sem értettek volna belőle semmit. Ezért nehéz tisztázni az ún. vagy inkább megvalósult szocializmushoz való viszonyukat. Nem az egyik vagy másik politikai berendezkedéssel álltak szemben, hanem magukkal a politikai berendezkedésekkel, akkor éppen annak szocialista változatával. Az a világ, amelyikbe beleszülettem, a maga tisztaságával természetesen mindig csak a társadalom alatt létezhetett. Az ötvenes és a hatvanas években is. „Fönt” elhangoztak azok, amik elhangoztak, de az emberek a maguk világában őszinték voltak. S nyíltak. Nyíltan beszéltek arról, hogy éppen mit akarnak csinálni, mit mondott az orvos a betegségükről, mennyi pénzüik van a takarékbán, mire gyűjtenek.

Mondhatnám, a természettől eredően nyíltak voltak.

A Kádár-rendszer ideológiai alapokon szervezett társadalom volt, politikai gyakorlata hittételeken nyugodott, így a bennünket körülvevő világ természetesen manipulatív volt, ebben a korábbi politikai berendezkedések hagyományaihoz kötődött, szűkebb világunk viszont valóban őszinteként létezett. Ha elfogadott valamit a fenti világból, pl. egy május elsejei felvonulást, azt a maga társas hajlamaival töltötte meg, de ez is csak a fiatalabb generációt jellemezte, nagyszüleim nemzedéke még a maga hagyományos világában élt, az újabb világba ezen a szinten sem kapcsolódott be.

A hatvanas évekre a hetvenes évek következtek.

A leegyszerűsítőnek tűnő mondat arra utal, hogy más történelmi korszak, más levegő következett. Mi akkor a változást nem érzékeljük. Hatvankilencben végeztem az általános iskolát, utána gimnazista lettem Sopronban, igaz, hogy sokat olvastam, de a nagypolitika játszmáit, változásait nem érzékeltem.

A levegőváltozást sem. Igaz, érteni akartam, hogy mi történik körülöttem, de nem volt annyi ismeretem, hogy akár magánhasználatra összerakhattam volna magamnak a legfontosabbakat. A gimnáziumban valamivel már többet tudtam. Magyartanárnok a magyarázatait azzal kezdte, hogy csukjátok be az ablakokat, beszélni szeretnék, a magyar és az osztrák tévé híradóját naponta összehasonlította. Majd csak az egyetemen szerzek tudomást, ezerkilencszázhetvennégytől a magyar politikai vezetés irányzatairól, a vezetésen belüli ütközésekről. Később már szamizdat kiadvány is került a kezembe, és a Távíratí Iroda belső körnek készített kiadványaiból is olvashattam egyet-kettőt, de ez már más történet.

A hatvanas években az életünk még nem a politikáról szólt. Visszanézve hajlamosak vagyunk csak erről beszélni, pedig az élet egészen más volt. Számomra nagy váltást jelentett a soproni gimnáziumba való bekerülés. Hosszú fél éveken keresztül foglalkoztatott a kérdés, mi lesz velem.

Ha meggondolom, erre a kérdésre ma sem tudok választ adni.

Bárhogy is vélekedjenek a hatvanas évekről, abban minden elemző egyetért, hogy a hetvenes évtizedet az ún. hatvanas évektől tulajdonképpen ezerkilencszázhatvannyolctól kezdődően éles cezúra választja el. A váltást elsőként a politikai gyakorlat megváltozása jelezte, ezt jelképezte a prágai tavasz leverése. A szocialista országokban balos fordulat ment végbe, ez pecsételte meg a nálunk ezerkilencszázhatvannyolcban elindított új gazdasági mechanizmus sorsát, a mélyben pedig lényegi változások zajlottak le, az elmélet és teória helyére a pragmatizmus került, a naivítás, az őszinteség és az útkeresés vagy a pontosan meg nem határozott forradalmiság helyére a pragmatizmus, a praktikusság. A társadalomra, a közösségre figyelés helyett az egyén belső világa került előtérbe, az elvont közösségiséget a konkrét, kisebb közösségek keresése váltotta, a magyar irodalomban ekkortól figyelhető meg az apa-keresés, a történelem tisztázásának szándéka és a nemzetépítés új vonulata.

Édesanyám telente a gyárban dolgozott, három műszakban, hetenkénti váltásban, már apró gyerekkorunktól így volt ez.

Az éjjeles héten nappal nem tudott aludni, ezért azt a hetet szinte alvás nélkül dolgozta végig, ma sem értem, hogy volt ehhez ereje. A konyhában, a petróleumlámpa, később a villanyégő fényénél játszottunk, a konyha és a szoba közötti ajtó üvegére ruhát kötöttünk, hogy a fény ne jusson be a szobába, ahol a gyárba indulás előtt anyu próbált aludni. Igyekeztünk csöndben lenni, de nem sikerült, mindig összevesztünk valamin. Amikor műszakváltás volt, az éjszakai műszakról a délutánira váltottak, reggel hatkor jöttek haza, s délután kettőre mentek vissza.

Amikor nyáron dolgoztam, egy idősebb kubikost figyeltem. Hajnalban a mezőn kapálással kezdte a napot, az átkubikolt nap után egyből a mezőre ment újból kapálni.

Ha nem tartottak volna állatokat, ha nem művelik a kertet, ha nem maradnak félig ön-ellátók, ha nem főznek be lekvárt, ha nem főznek naponta ebédet a családjuknak, akkor a családjuk nem is élt volna meg, s nem jutott volna előre semmit.

Sokan éltek így akkor az országban. Sokan élnek ma is így az országban.

Ezek voltak és ezek ma is a sokat emlegetett belső tartalékok.

Azok, akiknek ez a sors jutott, a számukra kijelölt ritmust követték-követik.

Mindenért megdolgoztak-megdolgoznak, szinte büntetésképpen.

Ha az otthoni életre gondolok, mindig a küzdelem jut eszembe.

Több, más volt ez, mint a munka. Dolgozni valójában csak nyugodtan, kiegyensúlyozottan lehet, ám nálunk ez a kiegyensúlyozottság hiányzott.

Nemcsak nálunk, az egész faluban sokat dolgozott mindenki.

Az enyémeméhez hasonló mozgású történetet mond el Ternyák Csaba, aki a bátyám és a magam évjárata között járt a fertőszentmiklósi iskolába. Emlékezésében pontosan fel-

idézi az enyémmel sokban rokon emlékeit. Idézem: „Nagyszüleim parasztemberek voltak, akik saját földjükön gazdálkodtak, volt néhány hold földjük, tulajdonképpen kis-parasztként voltak. Egyik nagyapám marhákkal, a másik lovakkal dolgozott. Tisztességesen megéltek a paraszti munkából, jó földek vannak persze a Kisalföldön, úgyhogy ott nem kell nagy területekben gondolkodni, hiszen gazdag, zsíros földek voltak, így mondták ők. Tulajdonképpen önellátók voltak, sőt anyai nagyapám egy kis vállalkozásba is belefogott, mert valamelyik földjén felfedezték, hogy alatta nagyon jó kavics van. Amikor a háború után elkezdődtek az építkezések, kavicseladással is foglalkozott, saját maga is szállította az árut, s emellett még 10–15 embert is foglalkoztatott. Tudom, amikor épült a mi házunk, ezt édesanyám szokta emlegetni, mert én kicsi voltam akkor, az összes kavicsot oda is a nagyapám hordta a saját bányájából. Gyerekkoromban az öregek mindig úgy mondták, hogy azok, akik közel vannak a földhöz, azok az Istenhez is közelebb vannak. Ma már – azt hiszem – értem, hogy úgy gondolták, jobban érzik a kiszolgáltatottságot, jobban érzik azt, hogy saját munkájuk viszonylagos, nem elegendő, hiszen vannak más erők is rajtuk kívül, akiknek ki vannak szolgáltatva. Bizonyára ez a tapasztalat is hozzásegítette őket ahhoz, hogy ezek a parasztemberek az Istennel is nagyon közvetlen, mély kapcsolatban voltak. (...) A Fertő-mente, a Kisalföld, benne az én falum (amely azóta már város), Fertőszentmiklós, gyakorlatilag csak katolikus, csak néhány betelepült család van, akik más vallásúak. Így gyermekkoromban nem is találkoztam más vallású emberekkel. (...) Szőleje egyébként mindkét nagyapámnak volt, így otthon mindig volt egy kis vörösbor is. Az apai nagyapám a közélet iránt érdeklődő politikus alkat volt. Amolyan parasztpolitikus, akinek a Kiszékházban is volt valami szerepe, gyakran járt kortesbeszédet tartani a II. világháború utáni időszakban. (...) Édesapám elvégezte Sopronban a polgári iskolát, és felvételizett a győri tanítóképzőbe. Fel is vették, de aztán nem végezhette el, mert otthon kellett dolgoznia a gazdaságban. Azután meg már, ahogy az ilyenkor lenni szokott, nem lett semmi a tanulásból. Más irányt vett az élete. Egyébként édesapám is nagyon szerette a földet. A katonaság után, amikor leszerelt, összeházasodtak édesanyámmal, immár ő is családos emberré vált. Neki saját földje nem volt, a családi gazdaság kicsinek bizonyult, ezért bérbe vett, azt hiszem, valami nagy szőlőt és azon dolgozott. Tehát szőlője volt, amit nagyon szeretett, és nagyon is jól ment neki, olyannyira, hogy rövidesen el is irigyelték tőle, és visszavették ezt a lehetőséget. Végül gyári munkásnak állt. Először Petőházán, a cukorgyárban dolgozott, aztán később átkerült Fertőszentmiklósról, a Nádgazdasági Vállalathoz, úgynevezett kapcsoló gépek mellé. Később közvetlen kapcsolatba került a náddal is, előbb nádat aratott, majd szállítómunkás lett, mindig nagyon keményen dolgozott. Emlékszem, amikor este hazajött, olyan fekete volt, mintha bányából jött volna, főleg nyáridőben, amikor az ember izzad, és a poros kékét kell teherautóra vagy traktorra felraknia. (...) Mint említettem, a földet nagyon szerette, és a föld végül is egy ötszáz négyszögletes telken a családi ház körül végigkísérte életét. Az összes szabad idejében ebben a kertben dolgozott, nagy örömét lelta benne, és a büszkeségét is jelentette. Édesanyám a háztartást vezette, és bennünket nevelt a húgammal.”

Az elemekkel is küzdöttek.

Ismerték is az elemeket.

Felnéztek az égre, s megmondták, mikor lesz eső, hány perc kell még ahhoz, hogy hozzánk is elérjen.

A távoli, a soha nem látott hegyekről hideg szelek jöttek hozzánk, gyakoriak voltak a szélviharok, volt, amikor száznegyven kilométeres sebességgel rohant a szél, a szobában hallgattuk a kinti szeleket. Az ablakok körüli résen havat fújt be a szél. Volt, hogy a ház párkányáig érő havat fújt össze a szél. Amikor kimentünk a házból, csapást kellett vágunk magunknak a méternél magasabb hóban.

Hosszú, hideg telek voltak, ha a kúthoz mentünk vízért, akkor a ház sarkán az orkán erejű szél szinte visszadobott bennünket, s az egész testünkön keresztül fújt.

Metsző, éles hidegekre emlékszem.

A téli hétvégék a fűtött szobában hosszúak voltak, a tévétől, még a háttérben menő tévétől is nagyon el lehetett fáradni.

Én is éreztem a fizikai munkában való fáradságot, nemcsak a jólesőt, hanem azt is, amikor az ember dagadtnak, óriásinak érzi a kezét. Néha annyira kimerültem, hogy semmit nem tudtam csinálni, csak ültem és lógattam a kezem.

De én mindig csak rövid ideig dolgoztam, én mindig láttam a munka végét, tudtam, hogy délután vagy holnap reggel már mást fogok tenni, vagy ha nem holnap, akkor a jövő héten, vagy ha éppen a nyári munkáról volt szó, akkor ősszel.

Számomra mindig látszott valami kiút, mindig tudtam, hogy rövidesen könyvet veszek a kezembe, s már akkor sajnáltam azokat, akik ebben a világban örökre benne éltek, számukra nem volt kiút, nem volt semmiféle kapaszkodó, tették a dolgukat szinte folyamatosan.

Ma is látom magam előtt azokat, akik az öregséghez elérve kiültek a ház elé a padra, nézték, hogy a náluknál fiatalabbak mennek dolgozni, aztán már a padon sem ültek, a folyamatos munka után csak ez a rövidke üldögélés maradt számukra az életből. Nemzedékek éltek le így életüket, egymást követve.

„Nagy László költészetét majd be kell iktatni Kelet-Európának abba az irodalmi folyamatába, nagy írói nevekkkel jelölhető sorozatába, amely egy osztálynak, a parasztság-nak nagy történelmi változásait és válságait nyomozta, örökítette meg. Nem nosztalgiát sugallt, hanem a változásban az életlehetőségeket kereste meg, de nem tagadhatta a fáj-dalmakat, minden racionális valóságglátása és jövőképzete ellenére sem. A lírai személy-lyességgel van jelen ebben az övét érő történelmi változásban, nem a leírás személyte-lenségével, olyan együttérzéssel, hogy az már az azonosulással ér föl. Egy modern költői világban évszázados hagyományoknak, életformáknak változását görgető gond van je-len. Költői föladásnak nem kicsiny, megvalósulásaiban kort jelölő kimondásokban gaz-dag” – írta a Tiszatáj 1978. áprilisi, Nagy Lászlót búcsúztató számában Ilia Mihály. (Nem lehet róla nekrológot írni, Tiszatáj, 1978. április, 32–34. oldal) Amióta ezeket a sorokat olvastam, nem csupán az ebben az írásban jelzett hatalmas társadalmi és kulturális folyamat foglalkoztat, Jeszenyintől és még korábbról kezdődően, hanem az is, hogy a magam helyét elhelyezzem ebben a folyamatban. Azt mondom, ez az írás munkált

bennem hosszú évtizedeken át, ez az írás indította el ezt a mostani könyvet, sok-sok mondatát cipeltem magamban az elmúlt időkben. Nyilvánvaló, hogy én, nehéz itt az én-ről beszélni, de nemzedékről sem lehet, mert ez a hely valóban egyénre szabott volt, már a szétbomlás után eszmélkedők mindenkori táborához tartozom. Azért használom ezt a kifejezést, mert a paraszti világ szétbomlása, vagy inkább az abból való kilépés évezre-des folyamat volt, azokat, akik az enyémehez hasonló életet éltek a korábbi kilépőktől azonban megkülönbözteti az, hogy már a végleges szétbomlást figyelhették, a maguk immáron nem paraszti státusában. Ami ezután a falvakban következett, az már nem a klasszikus paraszti világhoz kötődött, még azoknál sem, akik mezőgazdasági munkát végeztek-végeznek.

Ismét leírom, sajátos emberi jelenség az emlékezet, a fentebb idézett részlet úgy élt bennem, hogy Jeszenyin nevét is megnevezi, s a Jeszenyintől Nagy Lászlóig vezető folyamatról beszél, de Jeszenyin neve egyetleneszer sem szerepel az írásban.

De nem a folyamatos munka volt a legriasztóbb.

A paraszti munkának, ma is így képzelem, s nincs már, akit megkérdezhetnék, hogy valóban így van-e, mégiscsak megvan a maga természetes ritmusa, s ehhez hozzátartozik a kimerítő munka is, s a pihenés is, a klasszikus irodalom legalábbis ezt sugallta, de akkor, amikor én néztem körül a világban, már egészen másról volt szó.

A megélhetést a természetes paraszti munka már nem biztosította, sem a téesztaggá lett nagyapámnak, sem a gyár körül letelepedő szüleimnek, sem másoknak. Jött a háztáji, jött a más természetű munka, s a munka utáni földművelés. Folyamatosan két világban éltek, két világ törvényeinek igyekeztek megfelelni, ezzel abban a régiben való otthonosságukat elveszítették.

Nem a folyamatos munka tette őket tönkre, hanem az, hogy a folyamatos munka mellett kellett egy másik világ törvényeit megismerniük.

Így van ez azóta is, sokakkal, s nemcsak a falun élőkkel.

Ágh István mondja egy interjúban: „Tévedés azt hinni, hogy a falusi élet csak munkából állt. Ott volt a tél, amikor jóformán csak ünnepek voltak. De annyi, hogy az ember már unta is. A nyári munkáknak pedig megvolt a ritmusa, és aki benne volt, az sohasem gondolta, hogy ő most ilyen vagy olyan nehéz munkát végez. Együtt voltunk és tettük a dolgunkat. Senki sem siránkozott. Én kapáltam és arattam, s bizonyos megdicsőülést is éreztem a munkában. A szegénység? Az tisztos szegénység volt.” („Van egy belső világ is” – Ágh Istvánt Bedecs László kérdezi, Parnasszus, 2009 nyár, 12–21., idézett rész: 19. oldal)

A falu erős kötelességtudata nélkül mindez nem történhetett volna meg.

Tudták, mit követel a föld, mit követelnek az állatok, évszázadok múltak el szinte változatlan rendben, a közösségnek kialakultak a maga szokásai és törvényei, igyekeztek ezeknek megfelelni, s közben egy másik világ jelent meg körülöttük. Ez a másik világ megint csak sokat követelt tőlük. A másik világ törvényeinek-követelményeinek is igyekeztek megfelelni.

Gyerekkoromban a falu életét a téészesítés határozta meg, erről beszélgettek-vitakoztak, ezzel viaskodtak. Maga a politika azonban nem foglalkoztatta azokat, akik körül éltem, a megélhetés, a házépítés ösztöne irányította őket, s az, hogy a gyerekeket taníttatni kell.

A gyerekek városi iskolákba, gimnáziumokba, technikumokba jártak, mindez pénzt követelt, pénzért adtak mindent, abból, ami a ház körül termett, nem lehetett megélni, eladni ugyanis nem lehetett, inkább csak élni lehetett velük. A mindennapi megélhetés a ház körül és a földeken végzett munkából származott, mindaz, ami ezen túl volt, a fizetésből.

Ezért volt a munkán túlnövő küzdelem, ezért volt az állandó feszültség, a folytonos vibrálás.

Leginkább az bánt, hogy érezniük kellett, a világ alatt élnek. Ha édesanyám újabb barátainkról, ismerőseinkről kérdezett bennünket, akkor a legvégén mindig feltette a kérdést, aztán gazdagok-e?

A gazdagság kifejezés sohasem az anyagi jólétet jelentette az ő szóhasználatában, hanem a nyugodtabb, könnyebb, az övénél kiegyensúlyozottabb, kevésbé kiszolgáltatott életvitelt. Olyan világra utalt ezzel, amelyiknek ő maga nem volt a részese.

Megvolt az elképzelése egy övétől különböző világról.

Én is sokszor érzem még, hogy kívül vagyok a világon, ez azt jelenti, hogy a korábbtól különböző világba az ösztöneimmel még nem nőttem bele.

Ha használhatom a mai kifejezést, akkor ilyenről még nem hallottam, szociológiai vonatkozásban erősen tagolt világban éltünk. Bár mindenki ismert mindenkit, azért meghatározott volt az a kör, amelyikkel kapcsolatot tartottunk vagy tarthattunk. Értelmiségekkel, tanárokkal, a gyár vezetőivel vagy az orvosokkal csak a kikerülhetetlen helyzetekben kerültünk kapcsolatba. A gyári fogorvos Sopronból járt le, a köszönést is alig fogadta, talán ezért félttem elmenni hozzá akkor, amikor fájt a fogam. Azóta is félek elmenni orvoshoz-fogorvoshoz, durva kifejezéssel azt mondhatom, az alávettetségi helyzetek tovább élnek bennem.

S hány ilyen eset volt még!